

811.163.41"17/18"
811.163.41 Мркаљ С.
<https://doi.org/10.18485/sj.2017.22.1.31>

АНА З. МАЦАНОВИЋ*
Институт за српски језик САНУ**
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 10. 07. 2016.
Прихваћен: 15. 12. 2016.

ЛИНГВИСТИЧКА ТЕРМИНОЛОГИЈА САВЕ МРКАЉА**

У раду*** се са лексичко-семантичког и дериватолошког аспекта проучава лингвистичка терминологија у три филолошке расправе Саве Мркаља – *Сало дебелого ера либо азбукопротрес* (1810), „Палинодія либо одбрана дебелого њ” (1817) и „Предложенія противъ одбраненія” (1817). Грађа из Мркаљевог научног дискурса разматрана је према неколиким критеријумима – према пореклу, творбеној структури, међусобној синонимности и према лингвистичким нивоима којима припадају ексцерпирани термини. Анализа грађе према пореклу потврдила је очекивани утицај руске/рускословенске лингвистичке терминологије, али су запажене и терминолошке иновације настале на основи српског народног језика, као и Мркаљеви хапакси (нпр. *азбукопротрес*). Потврђен је и велик број синонимних терминолошких облика.

Кључне речи: лингвистичка терминологија, Сава Мркаљ, руски/рускословенски језик, славеносрпски језик, српски народни језик.

*randjelovicana@yahoo.com

** Поводом двестогодишњице Мркаљевог „Палинодије либо одбране дебелого њ” и „Предложенија против одбраненија”.

*** Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Под терминологијом¹ се подразумева систем термина, односно речи који именују одговарајуће појмове у одређеној научној, техничкој и уметничкој области (Михаљевић 1998: 7; Шипка² 2006: 126; Драгићевић 2007: 20). Термин је, дакле, реч или група речи чији се језички знак поклапа са одговарајућим појмом у појмовном систему одређене научне области (Гортан Премк 1990: 15).

Замах који је српска култура добила крајем 18. и почетком 19. века понајвише се огледа у развоју науке, у којој се почињу гранати различите дисциплине, те до наглог развоја науке код Срба долази почетком 19. века (Грицкат 1964: 130; Бјелаковић 2012: 17; Милановић 2013: 13). С обзиром на доминантне културне, цивилизацијске, па и језичке утицаје, то је довело до експлозије међу терминима (калкови, позајмљенице, домаћи неологизми), који су често настајали стихијски и индивидуално. Стога се за овај период везују зачеци српског научног стила (Симић, Јовановић 2002: 61) и научне терминологије (Грицкат 1964: 139; Штасни 2001: 29; Бјелаковић 2012: 17).² Значајно место међу научним дисциплинама, сходно нестабилној друштвенополитичкој ситуацији, добија и филологија, и „језикословље” у оквиру ње (Милановић 2013: 13). С тим у вези, сматрамо да је веома важно проучити метајезик ове научне дисциплине.³

1.1. Прва анализа српскохрватске граматичке мисли представљена је у чланку Томе Маретића „Преглед српскохрватске граматичке терминологије XVII, XVIII и XIX вијека” из 1932. године.⁴ Маретић се у овом делу углавном бави пореклом граматичких термина и запажа да наша граматичка терминологија, иако се темељи на грчкој, није преузимања непосредно, већ помоћу два језика посредника – латинског и црквенословенског (Маретић 1932: 13–14). Истраживању Вукове граматичке терминологије Мевлида Караца је посветила монографију *Извори српскохрватске граматичке терминологије – улога и место Вука Караџића у њеном формирању и стандардизацији* (1984). О развоју граматичке мисли у Србији и Црној Гори до 1850. године писала је и

¹ Назив *терминологија* потиче од латинског *terminus*, што значи 'међа, граница, циљ' и *logos*, што значи 'реч, говор' (Михаљевић 1998: 7).

² О развоју српског научног стила писао је и А. Стојановић (2003; 2007). Овај аутор истиче да је у историјској стилистици словенских језика (пре свега у руској) присутна тзв. рецептурност или рецептурни стил, који указује на недовољну развијеност научног метода и на начин излагања научно-стручних садржаја у равни интегралног текста, типичан пре свега за ране фазе развоја научног функционалног стила српског језика (Стојановић 2007: 59–60).

³ На важност и потребу за систематским проучавањем развоја лексикона српског језика, пре свега у предстандардној епоси, указивали су многи лингвисти (Грицкат 1964: 139; Ивић П. 2001: 291).

⁴ Мркаљева дела нису ишла у Маретићев корпус.

Зорица Радуловић у студији из 1990. године. Она је у овом делу анализирао граматицке термине из Мразовићеве, Вукове, Даничићеве и Милаковићеве граматице (Радуловић 1990). О лингвистичкој терминологији Саве Мркаља, до сада, није било опсежних истраживања.

Готово да нема значајнијег историчара српског језика који о Мркаљу није писао. Искрпну библиографију радова посвећених реформатору руско-словенске црквене ћирилице и најзначајнијем Вуковом претходнику објавила је Гордана Илић Марковић у бечком зборнику посвећеном двестогодишњици *Сала дебелого јера либо азбукопротреса*⁵ (Илић Марковић 2012). Централно место у већини истраживања свакако је представљала Мркаљева реформа ћириличног писма изложена у *Салу*, док су радови из 1817. године углавном остали ван интересовања србиста. О самом језику *Сала*, и уопште о језику Мркаљевих дела, писано је ретко, мало и несистематски. Међу ауторима који су истраживали Мркаљев језик треба посебно издвојити Милку Ивић (1988), Александра Младеновића (1989), Милоша Окуку (2010б), Вирну Карлић (2012) и Божу Ћорића (2012) – једино су они, свако из свог угла, нешто више пажње посветили анализи језичких специфичности Мркаљевих дела.

1.2. Предмет овога рада представља лексичко-семантичка и дериватолошка анализа предстандардног лексикона из области лингвистичке терминологије у три филолошке расправе Саве Мркаља – *Сало дебелого јера либо азбукопротрес* (објављено у Будиму 1810. године), „Палинодија либо одбрана дебелого њ”⁶ (објављена у „Новинама српским” 1817) и „Предложенія противь одбраненія” (такође објављена у „Новинама српским” 1817). Ексерпирани грађа из Мркаљевог научног дискурса разматрана је према неколиким критеријумима – према пореклу, творбеној структури, међусобној синонимности и према лингвистичким нивоима на које се односе ексерпирани термини. Највећа пажња посвећена је терминолошким дериватима који се могу сматрати Мркаљевим личним твореницама, мада се говори и о терминима који су потврђивани у другим изворима – првенствено у Речнику ЈАЗУ, Михајловићевим *Посрбицама*, у граматичком опусу Мркаљевог претходника А. Мразовића и савременика (П. Соларића, Л. Милованова, Ј. Мушицког и Вука).

2. АНАЛИЗА ЛИНГВИСТИЧКИХ ТЕРМИНА У МРКАЉЕВИМ ФИЛОЛОШКИМ ДЕЛИМА

2.1. Мркаљева лингвистичка терминологија углавном се односи на фонетско-фонолошку и графијску проблематику. У расправи о азбуци он

⁵ У даљем тексту – *Сало*.

⁶ У даљем тексту – *Палинодија*.

је предложио да се сва сувишна слова избаце, према принципу да сваком гласу одговара писани знак, тј. слово. Образлажући потребу за фонолошким принципом у реформи азбуке, Мркаљ је показао изузетно разумевање ове проблематике. У своме *Салу* он започиње реформу црквене ћирилице идејом да „за език едан толико писмена треба, колико звучиња прости све рѣчи нѣгове имаду” (Мркаљ 1: 3). Имајући у виду да готово читав „језикословни” опус у 19. веку прожима мешање особина усменог и писаног говора, из чега је уследила и појмовно-терминолошка неуједначеност односа „глас : слово” (Ранђеловић 2016: 95), важно је истаћи да Мркаљ већ почетком 19. века јасно разликује, с једне стране, синонимне термине домаћег порекла *глас*, *глашчић*, *звук*, *звучић*, *прости звучић*, *прости глашчић*, *гласак*, а с друге стране русизме/рускословенизме *буква*, *писме*, *слово*: „Свака опет рѣч сложена ест из еднoг или више прости звучиња, гласчиња; кои такодѣр свое знакове имаду. И ови посебити, сирѣч прости гласчиња, знаци писменама, буквама, а от неки и словама именујоуе” (Мркаљ 1: 2).

О пореклу термина *буква* РЈАЗУ бележи следеће: „BUKVA [...] *d*) *lite-ra, slovo, nazvano po bukvi još u Nijemaca,*⁷ *od kojih je riječ došla, što se negda rezalo na bukovu drvetu mjesto pisanja [...] Može biti i da je uzeto iz ruskih knjiga*” (РЈАЗУ, под *буква*).⁸ У *Енциклопедијском рјечнику* Р. Симеона поред ове одреднице наводи се само старонемачка етимологија (исп. Симеон 1969, под *буква*). Међутим, будући да у Даничићевом *Рјечнику* нема потврда за терминолошко значење лексеме *буква* (исп. Даничић 1880–1882), као и да РЈАЗУ и Р. Симеон наводе прве потврде за ово значење с почетка 19. века, може се закључити да је термин *буква* у значењу ’слово’ руског одн. рускословенског порекла. У прилог наведеној тврдњи говори и податак из РСАНУ. Наиме, у овом тезаурусном речнику именице *буква* као ’врста листопадног дрвета’ и *буква* у значењу ’слово’ обрађене су као хомоними (исп. РСАНУ, под *буква*¹ и *буква*²), с тим да је уз одредницу *буква*² (’слово’) дата руска етимологија. Овај термин Мркаљ је највероватније преузео из првог издања граматике А. Мразовића (1794).

Именица *знак* води порекло из прасловенског језика (Скок 1971–1974, под *знак*). Своје терминолошко значење ’обележени глас, слово’ (в. РСАНУ,

⁷ Исп. старонемачки *buocha* (РЈАЗУ).

⁸ О етимологији овог термина изнео је свој став и Мркаљев савременик П. Соларић. Он, наиме, наводи како су Словени писали на буковим дашчицама (за разлику од Латина и Грка, који су писали на липовим корама), те је *буква* најпре означавала књигу уопште, а затим је добила уже значење – *азбучноје писмја* (Соларић 1812: 9–10, у фусноти). Слично запажа и А. Драгосављевић, учитељ и дописни члан Друштва српске словесности: „У старо време док њошгѣ нѣ было артіе, писали су или управо рећи урезивали су люди речи на кори одѣ дрвета, и то валѣда букова, кадѣ се каже буквица, азбуквица, букварѣ; Латини пакѣ назову књигу по кори липовой Liber (ликомѣ – личиномѣ) названой” (Драгосављевић 1840: 10).

под знак (ба)) развила је из општег лексичког значења ’ознака, обележје.’ Код Мркаља је у употреби као синоним терминима *буква*, *писме* и *слово*.⁹

Облици *писме* и *слово* представљају калкове са грчког језика (Маретић 1932: 13–14), а у српски термилошки систем ушли су преко рускословенског. Облик *писме* код Мркаља се углавном јавља у множинском лику – *писмена*. Термин *слово* први пут је забележен у Мркаљевом *Салу*.¹⁰

Именица *глас* је, према П. Скоку, у значењу ’збир звукова људских говорних органа’ настала још у прасловенском језику према закону ликвидне метатезе (Скок 1971–1974, под *глас*). Из свог основног значења развила је термилошко значење ’артикулисани звук као основни елемент говора, који улази у састав слогова и речи’ (в. РСАНУ, под *глас* (4а)).¹¹ Мркаљ облик *звук* користи у истом, синонимном значењу, напоредо са термином *глас*,¹² а употребљава и њихове деминутивне облике – *гласак*,¹³ *гласић*, *гласићи* и *звучић*: „Согласно, на примѣр, писме ж, јоште не означава гласакъ жъ” (Мркаљ 2: 327); „Но како годъ што сваком гласчићу свой надлежи добити знак, тако исто не вала, да и више, него по едан имаду” (Мркаљ 1: 3); „Што език више прости частица, више прости звучића има” (Мркаљ 1: 3).¹⁴

2.2. Супротстављање звука и слова и идеја да сваки глас треба да има засебни знак подстакла је Мркаља да створи нове термине уместо Мразовићевих, који очигледно нису прецизно термилошки одређивали поједине лингвистичке појмове у складу с начином на који их је тумачио Мркаљ.

⁹ Термин има развијену полисемантичку структуру, те се поред наведеног термилошког значења у делима других „језикословаца” из 19. века јављају још два – једно се односи на акценатско обележје, а друго на правописну ознаку (исп. Ранђеловић 2016: 105).

¹⁰ Овај термин код Вука се најпре запажа у полемичком чланку „Одговор на Палинодију, или Одбрану дебелого јера њ” из 1817. године и од тада га Вук системски и доследно користи (Вук 1817/1968: 137).

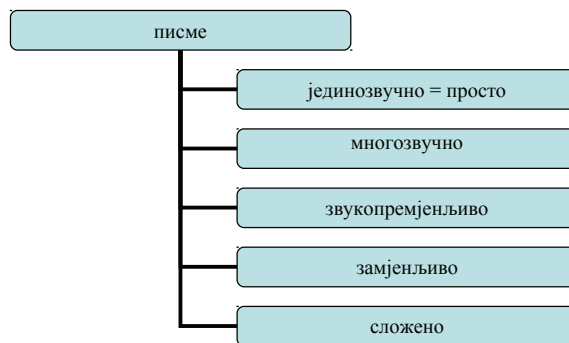
¹¹ Поред наведеног, у другим делима из 19. века овај термин развио је још једно лингвистичко значење, које се односи на акценатску терминологију (исп. Ранђеловић 2016).

¹² О проблему синонимије термина *глас* и *звук* писао је Мирослав Кравар (1955).

¹³ Овај облик посведочен је у Михајловићевим *Посрбицама*, а поткрепљен је примером из 1832. године (Михајловић 1982), те би Мркаљева потврда била старија.

¹⁴ Занимљиво је издвојити да су у Мркаљевом *Салу* потврђене и синтагме *очленени глас*, одн. *очленени звук*: „Найболъи су они [значи – А. М.], коѣ човек очлененним гласом либо звуком своим от себе даѣ, и кои се нашки називаю рѣчма” (Мркаљ 1: 3). Облик *очленени* представља калк према придеву латинскога порекла *артикулисани* (исп. лат. *articulatus*).

Дијаграм 1: Мркаљева класификација писмена пре извршене реформе



Он, на пример, није прихватио Мразовићеву поделу писмена на двојегласнаја, тројегласнаја¹⁵ и сл., већ је створио прецизније, семантички супротне термине – јединозвучно и многозвучно писме, вероватно осећајући да је А. Мразовић под двојегласним и тројегласним писменом пре подразумевао графијску него гласовну структуру језика, што се може уочити из следеће дефиниције: „Оно просто писме либо знак, кој само једну просту частицу рѣчи пред очи поставља зовем, за на кратје мотѣи говорити, јединозвучним писменом. Многозвучним пак писменом именуем онај знак, кој две, три или више частица рѣчни скупа садржи” (Мркаљ 1: 4).

Пошавши од глашчића (одн. фонеме) ка слову (одн. графеме), тј. од изговореног ка написаном, Мркаљ је најпре класификовао словне знакове црквене ћирилице. О Мркаљевој реформи писма у литератури се доста писало (в. Илић Марковић 2012), а за истраживање Мркаљеве терминологије од великог значаја јесу радови М. Окуке (2010а; 2010б). Аутор је у својим делима изложио Мркаљеву класификацију црквених ћириличких знакова пре извршене реформе и врло прецизно је означио њен појмовно-терминолошки опсег (Окука 2010а: 76): јединозвучно или просто писме представља један знак, одн. једно слово које означава једну фонему (нпр. <а>, <б>, <в>); многозвучно писме чини један знак који има вредност две фонеме или више њих (нпр. <а>, <ю>); звукопремјенљиво¹⁶ писме је слово које може имати различите гласовне вредности (нпр. <е>, <ѣ>, <т>); замјенљиво писме реализује исту фонему као

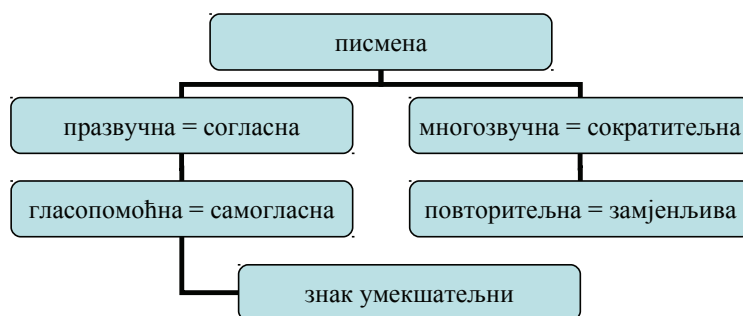
¹⁵ А. Мразовић терминолошким синтагмама двојегласна писмена и тројегласна писмена подразумева слова која у говору реализују два, одн. три гласа (Мразовић 1794: 4; исп. Ранђеловић 2016: 102).

¹⁶ Од овог придева Мркаљ је извео и именицу звукопремјенљивост (Мркаљ 1: 8) (Ђорић 2012: 204).

неко друго слово у азбуци (нпр. <ѣ>, <ы>); док се *сложено писме* састоји од више знакова, а реализује једну фонему (нпр. <дѣ>, <лѣ>, <нѣ>).

Излажући даље своје реформаторске идеје, Мркаљ уместо Мразовићеве руске/рускословенске синтагме *двојегласно писме* користи термилошку конструкцију *двозвучно писме* (Мркаљ 1: 7, фуснота), која се може тумачити као подврста *многозвучних писмена* јер подразумева један знак који има вредност две фонеме. У „Палинодији” се Мркаљ враћа Мразовићевој традицији и користи поименичени придев *двојегласно* (Мркаљ 2: 327).

Дијаграм 2: Мркаљева класификација *писмена* након извршене реформе



Након извршене реформе црквене ћирилице, из које је искључио сва сувишна слова, Мркаљ наводи нову класификацију *писмена* (Мркаљ 1: 14–15). Слова која је задржао у реформисаном ћириличком инвентару подељена су на *празвучна* или *согласна* (одн. на *сугласнике*, нпр. <б>, <в>, <г>), *гласопомоћна* или *самогласна* (одн. на *самогласнике*, <а>, <е>, <и>, <о>, <у>) и на *знак умекшатељни*, који још назива и *умекчак*, и под њим подразумева само *танко јер* <ѣ> (Мркаљ 1: 11). Као добар филолог, Мркаљ је схватио да сувише велике измене у терминологији могу дело учинити теже читљивим и мање разумљивим публици. Стога је он, када је употребљавао нови или неубичајени термин (или термилошку синтагму), наводио и дотадашњу, устаљену руску/рускословенску терминологију. Он, дакле, кује нове термилошке облике: придев *празвучно* (*писме*) гради префиксацијом, а *гласопомоћно* (*писме*) слагањем, али упоредо са њима наводи синонимне, Мразовићеве руске/рускословенске називе *согласно* и *самогласно писме* (исп. Мразовић 1794: 3). Термин *умекчак* такође је Мркаљева креација, добијен суфиксацијом од глагола *умекчати*.¹⁷ Мркаљ даље напомиње да се *празвучна писмена*, одн. сугласници, могу поделити „по сродству своме или по тврдости, или по мекости”, као и то да је

¹⁷ РЈАЗУ бележи потврде за глагол *умекчати* још из 17. века.

<> најмекше (Мркаљ 1: 15).¹⁸ Поделе сугласника на тврде и меке сретале се касније и у филолошким делима Вука, Јована Хацића, Ђ. Даничића и др. (исп. Ранђеловић 2016: 100–139).

Одстрањена ћириличка слова најзначајнији Вуков претходник класификовао је на *многозвучна* или *сократитељна* и на *повторитељна* или *замјенљива*. Мркаљ се овде поново служи контактном синонимијом, те тако поред руског/рускословенског облика *сократитељно писме*, *повторитељно писме* наводи домаће термилошке јединице *многозвучно писме*, *повторитељно писме*. У прву групу спадају они знакови који имају вредност две фонеме или више њих, а у другу они који реализују исте фонеме као неко друго слово у азбуци, те су стога такве графеме сувишне.

У његовим текстовима из 1817. године се, међутим, јављају одређене термилошке иновације. Уместо термилошких синтагми *самогласно писме* и *согласно писме*, Мркаљ користи поименичене придеве *самогласно* и *согласно* (Мркаљ 2: 326; Мркаљ 3: 384). Поред ових термина, користи и облике *самогласник* и *согласник* (Мркаљ 2: 327). Прва изведеница потврђена је и у Миловановљевом *Опиту*, који је постхумно објављен 1833, али је за штампу био припремљен већ 1810. године, те би, тако гледано, Милованов био творац овог термина, док се термин *согласник* може сматрати Мркаљевом креацијом (Ђорић 2012: 203). Тако се у његовом лингвистичком опусу ствара синонимни термилошки низ: *согласно писме* – *празвучно писме* – *согласно* – *согласник*, одн. *самогласно писме* – *гласопомоћно писме* – *самогласно* – *самогласник*. С једне стране, дакле, стоје руске/рускословенске термилошке синтагме, преузете од А. Мразовића, *согласно* и *самогласно писме*, затим хибридне конструкције *празвучно* и *многозвучно писме*, руски/рускословенски поименичени облик *согласно* и *самогласно*, као и Мркаљева кованица *согласник*, одн. Миловановљева креација *самогласник*.

Поред наведених изведеница, Мркаљ је од облика *двојегласно* парадигматски направио и термин *двојегласник* (Мркаљ 2: 327). Занимљиво је издвојити и то да је Мркаљ, бранећи дебело јер у „Палинодији”, именовало овај знак као *нијемски самогласник* (Мркаљ 2: 328).

2.3. Графијски систем се у Мркаљевим делима именује општим термином *писмо*: „Дебело њ [...] я свимъ писменнымъ народима къ саврѣшенству њиовога писма изъ оны темеля препоручити могао [бих]” (Мркаљ 2: 328). Слично значење има и термин *азбука*, који је настао од два прва словенска

¹⁸ М. Караца се, у оквиру истраживања Вукове граматичке терминологије, дотакла и Мркаљевог доприноса у *Сазу*. Ауторка констатује његове термилошке иновације, али наводи само класификацију писмена на *јединозвучна* и *многозвучна*, и на *звукпремјенљива* и *замјенљива*, не упуштајући се у семантичку диференцијацију ових термилошких јединица. У индексу Мркаљевих термина такође нема дефиниције ових појмова (Караца 1984: 101–103, 302).

слова – аз и буки (Правопис МС 2010: 16). Ипак, Мркаљ овај термин користи у суженом значењу, као синоним за ћирилицу: „Звукопремћљива и сложена показују или недостатак и несовершенство азбуке; или немаренћ и дреманћ” (Мркаљ 1: 6), а на истој страни користи и још један синонимни облик – *буквица*: „Ово је пак та буквица наша” (Мркаљ 1: 6). Мркаљ у своме *Салу* користи још један термин за графички систем, овога пута латинички, и то варијанту облика *абецета* – *абечија*: „За примћр узети, може нам и овде Нћмачка служити абечија” (Мркаљ 1: 5). Облик *абечија* није посведочен ни код једног другог грамагичара из 19. века (исп. Ранћеловић 2016), а не бележе га ни РЈАЗУ ни РСАНУ. Мркаљ га је највероватније сковао додавањем суфикса *-ија* на основу коју чине збир прва три латиничка слова – *абец-*.

2.4. Сложеница *гласоуначићење*, употребљена приликом дефиниције самогласника: „Самогласњима, рекосмо, именују она гласоуначиненја, која зависе од различнога одтвора ууста” (Мркаљ 2: 327), могла би се дефинисати као ’реализација гласа, гласовна реализација, настанак гласа’. Описујући изговор гласова, Мркаљ је у својим чланцима из 1817. године употребио индивидуални неологизам *устоотвор* (Мркаљ 2: 327; Мркаљ 3: 383). Имајући у виду да у самоме тексту Мркаљ на различите начине варира компоненте које ће унети у своју кованицу (*различны оодтвораня ууста*¹⁹ – Мркаљ 2: 326; *различнога одтвора ууста* – Мркаљ 2: 327; *едан одтворъ ууста* – Мркаљ 2: 327), Б. Ћорић у дериватолошкој анализи Мркаљевог језика нуди две творбене интерпретације овог облика. Према првој, у питању је сложено-суфиксални облик, настао од синтагме *отворити уста* (нултим суфиксом и спојним вокалом *-о-*), а према другој – права сложеница од две самосталне лексичке јединице. Ипак, Б. Ћорић не искључује могућност да је Мркаљева кованица *устоотвор* заправо калк према немачком облику *Mündöffnung* (2012: 207).²⁰

2.5. Лексема *језик* у најопштијем смислу означава систем знакова који служи као средство споразумевања међу појединцима (Симеон 1969, под *језик*). Тако, на пример, Мркаљ *језик* дефинише на следећи начин: „Најбољи су они [значи – А. М.], које човек очлененим гласом либо звуком своим от себе даје, и који се нашки називају рћчма. Цћли овакови знакова збир, то ест, цћли збир очленени разборни звукова, којима човек човеку мисли своје сообштва, наричемо езиком у нас” (Мркаљ 1: 3). У свом *Салу*, поред наведеног значења, Мркаљ наводи још два „знаменовања” речи *језик*: „Иначе три знаменована има код нас рћч ова език. Наипре бо нам то, што смо рекли, значи; по томе уд едан тћла, *Zunge*; а најпослћ способность, возможность говорити; н.п. кад речем: Човек има език, на мћсто: Човек ест словесан” (Мркаљ 1: 3). Према

¹⁹ Удвајањем графема обележавају се дуги вокали.

²⁰ Овај облик употребио је и Вук, критикујући Мркаљевоу „Палинодију”, док се синтагматски спојеви *отвор уста*, *уста отвор*, *отворена уста* запажају у текстовима из прве половине 19. века – код Ј. Милованова, И. Захаријевића, П. Нинковића (Ранћеловић 2016: 143).

овом последњем значењу, такође терминолошком, *језик* подразумева 'моћ, способност говорења'.

У Мркаљевом тексту „Предложенија” из 1817. године јавља се сложеница *језикоиспитатељ*,²¹ са карактеристичним црквенословенским суфиксом *-тељ*: „Тако на именованой страны говори преславни тай Єзыкоиспытатель”²² (Мркаљ 3: 384). О настанку ове лексеме писао је Б. Ћорић:

„Лексема *језикоиспитатељ* ... такође је Мркаљева креација. Она се, начелно, може творбено двојако интерпретирати: као права сложеница (*испитатељ* + *језик* = *језикоиспитатељ*) и као сложено-суфиксална творевина (онај који испитује језик). Прва солуција могућа је стога што је њен други конституент потврђен код Доситеја (сматра се његовом креацијом према сличним образовањима у руском језику, Купа 1970: 236). У том случају сложеница је настала по обрасцу И+И (испитатељ језика), са спојним вокалом -о-. По нашем мишљењу Мркаљ је ову реч направио по узору на немачку сложеницу *Sprachforscher*, на шта упућује контекст у коме се Мркаљ позива на немачког научника Мајнера” (2012: 206–207).

Корпус ексцерпиран за овај рад бележи, поред Мркаљеве, још једну потврду из 1817. године. У питању је писмо Л. Мушицког упућено Вуку: „Сербском’ Лексикографу належи највећа брига да [...] количество (массу) внутреннѣг’ богатства єзыка сабере, и филозофическом’ єзыкоиспытателю предѣ очи стави” (Мушицки 1817/1838: 69). Иако је овај текст објављен тек 1838. године у часопису „Сербскій Лѣтописъ”, он је написан 11. марта 1817, а Мркаљев чланак „Предложенија” 2. јуна исте године. Стога се не може са сигурношћу рећи ко је творац овога термина, али је врло извесно, као што Б. Ћорић истиче, да је *језикоиспитатељ* настао калкирањем немачке сложенице *Sprachforscher* (Ћорић 2012: 207). Осим контекста у којем Мркаљ употребљава наведену лексему, овој тврдњи у прилог иде и податак да је Л. Мушицки у писму посвећеном Вуку поред многих речи у заградама наводио и контактне синониме из немачког језика. Лексема *језикоиспитатељ* даље се јавља у једном Вуковом тексту из 1818. године: „Радіо [сам] ... са ... Госпоудиномъ Копытаромъ ... коега и учени Србљи ... познаю, као еднога између првие Славенски Граматика и єзыкоиспытателѣ” (Вук 1818/1894: 184). Вук је ову реч могао видети и код Мркаља и у писму Мушицког, а од Вука су је даље преузели В. Радишић и Ј. Хаџић (Ранђеловић 2016: 76).

2.6. Термин *писменица*²³ може се тумачити као калк интернационализма грчког порекла *граматика* или као изведеница од именице *писме* (ген. *писме-*

²¹ Облик је потврђен у *Посрбицама* В. Михајловића, али је прва наведена потврда из 1838. године (Михајловић 1982).

²² Мркаљ мисли на немачког научника Мајнера.

²³ Термин *писменица* јавља се и у *Посрбицама* В. Михајловића (1984). Најстарији пример који В. Михајловић наводи такође је из 1810. године, али из *Бес(ј)едника илирическо-италијанског* Василија Вићентија Ракића, објављеног у Млечима. У руским речницима овај облик није посведочен.

на) (Маретић 1932: 13–14). Овај термин први пут је посведочен у Мркаљевом *Салу*:²⁴ „Да се дијечица наша не буду ціелу, као сада, Писменницу изучити морала, прво него што право писати знаду” (Мркаљ 1: 18), и у *Опиту наставлења к Србској сличноречности и Слогомерју* Л. Милованова: „Писменица то јест Грамматика или Језиконаук учиниће о том најбољу осуду” (Милованов 1810/1833: 468).²⁵ Ови граматичари, међутим, облик *писменица* користе и у овом новом, метонимијски добијеном терминолошком значењу – ’наука која учи правилном говору и писању, граматика’ → ’учбеник из те науке’: „На конач четврто: да тје нам бити лагше толико нуждну језика Србског сочинити Писменницу” (Мркаљ 1: 18); „Наш језик јоште до сад Писменицу своју на свијет издану видити жели” (Милованов 1810/1833: 468).

У Мркаљеву терминолошку лексичку спада и реч *правописаније*, која највероватније код Мркаља и његових савременика представља русизам, према руском облику *правописание*, али се може тумачити и као калк према грчком узору (Ђорић 2012: 204). У сличном значењу Мркаљ у „Предложенију” користи и домаћу сложеницу *словосложност*, што по свој прилици представља синоним за ортографију. У Речнику ЈАЗУ је забележена једна потврда ове лексеме с краја 18. века, управо у том значењу.

Када је реч о „језикословним” дисциплинама, у Мркаљевим делима је посведочен и термин руског/рускословенског порекла *художнословије* (Мркаљ 1: 18).²⁶ На нејасну мотивацију овог термина указао је Б. Ђорић. Он истиче како су преводиоци Мркаљевог *Сала* овај термин задржали као непреведен, али уз побочна објашњења: Могуш и Вончина су се послужили техником контактне синонимије стављањем еквивалента у заграде – *реторика*, док ју је Окука у дну странице описао изразом *језичка знања и вјештине*. Према Б. Ђорићу, ова тумачења нису тачна и он као аргумент управо наводи наслов Мразовићевог поглавља „О етимологији или художнословију”, иза којег следи морфологија у савременом смислу речи (2012: 204–205).²⁷ И РСАНУ, поред основног значења овог термина, које се везује за науку о пореклу речи, издваја

²⁴ И РЈАЗУ као најстарију потврду наводи управо овај пример из Мркаљевог *Сала*.

²⁵ Да је Мркаљ креатор термина *писменица* наводи и А. Младеновић: „Како Мразовићева терминологија није могла у свему задовољити Мркаљево расправљање о српским гласовима, то је аутор *Сала* прибегавао стварању нових назива. Тако је он место *граматика* начинио *писменица*, што ће касније и Вук прихватити” (Младеновић 1987: 61). Ипак, имајући у виду да је Миловановљев *Опит* настао исте године када и Мркаљево *Сало*, не може се искључити могућност да би и Л. Милованов могао бити творац овог термина.

²⁶ Термин је потврђен и у Михајловићевим *Посрбицама* (1984), али уз пример из 1832. године.

²⁷ Да је овај термин семантички проблематичан, види се и по начину на који се према њему односе досадашњи проучаваоци граматичке терминологије (Ђорић 2012: 204–205) – Мразовићева синтагма из назива поглавља у његовој граматичкој преводи се само као *етимологија* (Караца 1984: 236), Мркаљев пример фигурира у списку термина (Караца 1984: 92), али га касније у индексу, где се иначе дају преводи на савремени језик, уопште нема.

и секундарно – ’наука о облицима речи, морфологија’, али без примера, са редакторском скраћеницом у заградама. Требало би још додати да је у питању морфологија у ширем смислу, одн. да обухвата и творбу (грађење) речи (в. Ранђеловић 2016: 45).

2.7. Најпознатија Мркаљева кованица свакако је *азбукопротрес*, која се јавља један једини пут, и то у стилски упечатљивом наслову најпознатијег Мркаљевог дела. У структури ове индивидуалне творевине препознајемо у првој компоненти основу речи *азбука*, а у другој основу глагола *протрести*. По истом моделу створио је Мркаљ и лексему *језикопротрес*, која се такође јавља у *Салу*. Поставља се питање треба ли ова два Мркаљева хапакса сврстати у термилошку лексику. Ако се ове лексеме тумаче као расправе о азбуци и језику, односно „протресање” азбуке и језика, онда их не треба сматрати терминима. С друге стране, оне се могу односити на термилошко одређивање нормативног процеса и онда практично јесу термини, те ћемо их ми у овом раду тако и тумачити.

Међу вишечланим термилошким јединицама, односно термилошким синтагмама, занимљива је и структура *равногласне ријечи*. У Речнику ЈАЗУ за придев *равногласан* постоји само једна потврда, и то с краја 19. века, те бисмо Мркаља могли означити творцем овог сложеног појма, који је у савременом језику замењен термином *хомоним* (Ћорић 2012: 207).

3. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Паралелно са променом схватања језика и азбуке, која мора одговарати језику коме је намењена, Мркаљ је уводио и одговарајуће термилошке иновације. Те иновације усмерене су на продор живог народног језика и стварање прецизније и нашем језику ближе лингвистичке терминологије.

Будући да је врло ограничен број, углавном графијских и фонетско-фонолошких термина нађен у Мркаљевим, по обиму невеликим делима, тешко је пружити документованије мишљење о његовом односу према традиционалној руској/рускословенској лингвистичкој терминологији и осталим видовима „језикословне” терминологије који су егзистирали на нашем тлу. Према анализираној грађи, може се закључити да је Мркаљев однос према страниј лексиси био практично пуристички, јер у његовим делима нема интернационализама грчког и латинског порекла. Ипак, очигледно је да он рускословенске и славеносрпске облике није доживљавао као стране већ само као виши стил српскога језика. Иако је одређени број термилошких јединица преузео од претходника А. Мразовића, Мркаљ је у грађењу личног научног дискурса ковао сопствену терминологију којом је метајезички обликовао свој *азбукопротрес*,

и то најчешће творбом (извођењем или слагањем) и калкирањем немачких облика. Ипак, треба напоменути и то да је он, као оштроуман филолог, схватио како крупне измене у терминологији могу дело учинити теже пријемчивим и мање разумљивим читаоцу. Имајући то у виду, он је приликом употребе новоскованог или неубичајеног термина (или термилошке синтагме), наводио и дотадашњи, устаљен руски/руслословенски термин. Његов термилошки систем се стога одликује богатом синонимијом, која је, пре свега, условљена употребом термина различитог словенског порекла, али и жељом за богатством и варирањем језичког израза.

ИЗВОРИ

- Вук 1817/1968:** „Одговоръ на Палинодію, или обрану дебелого ера њ”, у: *О језику и књижевности I. Сабрана дела Вука Караџића*, књ. 12, Београд: Просвета, 1968, 133–140.
- Вук 1818/1894:** „Второ обявление о србскоме словару”, у: *Скупљени граматички и полемички списи*, књ. I, Београд, 182–187.
- Милованов 1810/1833:** Луке Милованова *Опит наставлења к Србској сличноречности и Слогомерју или Просодији. По новом правописања начину сматрајући на повод к новој весма нужној Србској Писменици или Језиконауку списан 1810*. А издао га Вук Стеф. Караџић, у Бечу, 1833.
- Мразовић 1794:** *Рѣководство къ славенстѣй грамматицѣ во употребленіе славенско-сербскихъ народныхъ училищѣ* издано трѣдомъ Авраама Мразовича, въ Віеннѣ.
- Мркаљ 1:** *Сало дебелого ера либо азбукопротрес*, Будим, 1810.
- Мркаљ 2:** Савва Меркаљъ, Палинодія либо одбрана дебелого њ, *Новине Србске*, 41, 1817, 326–328.
- Мркаљ 3:** Савва Меркаљ, Предложенія противъ одбраненія, *Новине Србске*, 48, 1817, 383–384.
- Мушицки 1817/1838:** „О Србском’ езыку и Грамматіки одъ Л. Мушицког’ (Писмо Г. Вуку Стефановићу Караџићу 11. Марта 1817.)”, *Лѣтопис Матице сербске*, год. XII, књига 45, у Пешти, 1838, 65–82.
- Соларић 1812:** *Букварь славенскій тріазбучный, или первое руководство къ познанію книгъ и писаній, во употребленіе славено-сербовъ* списан Павломъ Соларичемъ, в Млеткахъ, 1812.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић 2012:** И. Бјелаковић, *Географска терминологија код Срба у 18. и 19. веку*, Нови Сад: Филозофски факултет, необјављена докторска дисертација.
- Гортан Премк 1990:** Д. Гортан Премк, О месту термина у лексичком фонду, Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 18/1, Београд, 15–21.
- Грицкат 1964:** И. Грицкат, Покушаји стварања српске научне терминологије средином прошлог века, Београд: *Наш језик*, 14/2–3, Београд, 131–140.
- Даничић 1880–1882:** Ђ. Даничић, *Рјечник хрватскога или српскога језика*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Драгићевић 2007:** Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Драгосављевић 1840:** А. Драгосављевић, *Постанакъ славенски слова или Писменостъ каква е и каква треба да е у Србскомъ езыку*, у Београду.
- Ивић М. 1988:** М. Ивић, О језику Саве Мркаља, у: *Zbornik radova o povijesti i kulturi srpskog naroda u SR Hrvatskoj*, knj. 1, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 47–52.
- Ивић П. 2001:** П. Ивић, *Српски народ и његов језик*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Илић Марковић 2012:** Г. Илић Марковић, Сава Мркаљ – библиографија, у: Ана Кречмер, Гордана Илић Марковић, Милош Окука (ур.), *На почецима српске филологије*. Сало дебелога јера либо азбукопротрес *Саве Мркаља (1810–2010)*, Band 1, Frankfurt am Main: Peter Lang, 371–409.
- Караџа 1984:** М. Karadža, Izvori srpskohrvatske gramatičke terminologije – uloga i mjesto Vuka Karadžića u njenom formiranju i standardizaciji, Sarajevo: *Radovi*, X, Sarajevo, 1–330.
- Карлић 2012:** V. Karlič, Sintaksičke osobine *Sala debeloga jera libo azbukoprotres* Save Mrkalja, у: Ана Кречмер, Гордана Илић Марковић, Милош Окука (ур.), *На почецима српске филологије*. Сало дебелога јера либо азбукопротрес *Саве Мркаља (1810–2010)*, Band 1, Frankfurt am Main: Peter Lang, 235–251.

- Кравар 1955:** М. Kravar, Jedno pitanje naše gramatičke terminologije, Zagreb: *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga jezika*, 4/3, Zagreb, 82–85.
- Маретић 1932:** Т. Maretić, Pregled srpskohrvatske gramatičke terminologije XVII, XVIII i XIX vijeka, Zagreb: *Rad JAZU*, 243, Zagreb, 13–90.
- Михаљевић 1988:** М. Mihaljević, *Terminološki priručnik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Милановић 2013:** А. Милановић, *Језик весма полезан*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Михајловић 1982:** В. Михајловић, *Посрбице од Орфелина до Вука. Прилог проучавању наших пуризама XVIII и XIX века, I том (Б–О)*, Нови Сад: Матица српска.
- Михајловић 1984:** В. Михајловић, *Посрбице од Орфелина до Вука. Прилог проучавању наших пуризама XVIII и XIX века, II том (П–Ш)*, Нови Сад: Матица српска.
- Младеновић 1987:** А. Младеновић, Улога рускословенског језика у формирању српског књижевног језика новијег времена, Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXX/2, Нови Сад, 45–64.
- Младеновић 1989:** А. Младеновић, Белешке о језику Саве Мркаља, у: *Зборник о Србима у Хрватској*, Београд: САНУ, 211–220.
- Могуш/Вончина 1983:** М. Могуш, Ј. Вончина, Сало дебелого јера либо азбукопротрес *Саве Мркаља*, Загреб: ЈАЗУ.
- Окука 2010а:** М. Окука, Сало дебелого јера либо азбукопротрес *Саве Мркаља у старом и новом руху*, Загреб: СКД Просвјета.
- Окука 2010б:** М. Окука, Сава Мркаљ као фонолог, Београд: *Наш језик*, 41/3–4, Београд, 75–83.
- Правопис МС 2010:** М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правопис српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Радуловић 1990:** Z. Radulović, *Razvoj gramatičke misli u Srbiji i Crnoj Gori do 1850. godine*, Никшић: Универзитетска ријеч.
- Ранђеловић 2016:** А. Ранђеловић, *Језикословна терминологија код Срба у 19. веку*. Београд: Филолошки факултет, необјављена докторска дисертација.
- РЈАЗУ:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.

- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- Симеон 1969:** R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I–II*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Симић, Јовановић 2002:** Р. Симић, Ј. Јовановић, *Основи теорије функционалних стилова*, Београд: Јасен.
- Скок 1971–1974:** Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. I–IV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
- Стојановић 2003:** А. Стојановић, Интимизација у српској научној прози, Београд: *Стил*, 2, Београд, 143–155.
- Стојановић 2007:** А. Стојановић, Рецептурни стил српскојезичне научне литературе XVIII века, Београд: *Стил*, 6, Београд, 51–61.
- Ћорић 2012:** Б. Ћорић, О језику Мркаљевих филолошких радова у: Ана Кречмер, Гордана Илић Марковић, Милош Окука (ур.), *На почецима српске филологије*. Сало дебелог јера либо азбукопротрес *Саве Мркаља (1810–2010)*, Band 1, Frankfurt am Main: Peter Lang, 189–215
- Шипка 2006:** D. Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska.
- Штасни 2001:** Г. Штасни, Историјски аспект стандардизације медицинске терминологије, Београд: *Књижевност и језик*, 3–4, Београд, 29–37.

LINGUISTIC TERMINOLOGY OF SAVA MRKALJ

Summary

The work analyzes the linguistic terminology from three philological discussions by Sava Mrkalj – *Сало дебелог јера либо азбукопротрес* (published in Buda in 1810), “Палинодија либо одбрана дебелог њ” (published in “Novine serbske” in 1817) and “Предложенија против одбраненија” (also published in “Novine serbske” in 1817). The material documented from Mrkalj’s scientific discourse has been classified according to several criteria – origin, structure, synonymity, as well as according to the semantic fields in which the excerpted terms belong. The expected influence of Church Slavonic linguistic terminology has been confirmed, but terminological innovations stemming from the Serbian folk language can also be noticed, along with Mrkalj’s original creations (e.g. the

нарах legomena *азбукопротрес*, *језикопротрес* etc.), providing Sava Mrkalj's scientific discourse a specific characteristic.

Key words: linguistic terminology, Sava Mrkalj, Russian/Russian Slavonic language, Slavonic-Serbian language, standard Serbian language.

Ana Z. Macanović